

Саковський Андрій Анатолійович –
здобувач кафедри криміналістики
та судової медицини Національної академії
внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК ІНСЦЕНУВАНЬ САМОГУБСТВА

Розглянуто особливості викриття інсценувань самогубства, тактику слідчого на початковому й подальших етапах розслідування злочину з метою перевірки версії про інсценування. Наведено ознаки, характерні інсценуванню самогубства.

Ключові слова: убивство; самогубство; інсценування самогубства; розслідування інсценування самогубства.

Рассмотрены особенности разоблачения инсценировок самоубийства, тактика следователя на начальном и последующих этапах расследования преступления с целью проверки версии об инсценировке. Рассмотрены признаки, характерные инсценировке самоубийства.

Ключевые слова: убийство; самоубийство; инсценировка самоубийства; расследование инсценировки самоубийства.

Peculiarities exposure instsenuvan suicide tactics investigator at the initial and subsequent stages of the investigation of the crime in order to check the version of the staging. Presented features characteristic of staged suicide.

Keywords: murder; suicide; staging of suicide; investigation of staging of suicide.

За практики трапляються випадки інсценування самогубства з метою приховування вбивства. Виявити ознаки таких діянь можливо лише шляхом усебічного розслідування. Так, при кожному випадку самогубства має проводитися глибока перевірка, а за наявності сумнівів – відкрито кримінальне провадження для встановлення таких обставин: чи дійсно мало місце самогубство, чи не було сприяння або підмови, чи не є самогубство наслідком остраху перед відповідальністю за вчинений злочин тощо. Інколи обставини смерті загиблого й обстановка на місці виявлення трупа є чіткими й ускладнюють установлення дійсних причин того, що сталося. У цих випадках розпізнати справжню причину смерті допомагають характер і локалізація пошкоджень на трупі, вигляд і місце виявлених знарядь, якими вони нанесені, поза трупа, деталі обстановки тощо [1, с. 482].

Питання приховування вбивств шляхом інсценування досліджували вчені-криміналісти В. П. Бахін, Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, В. Г. Гончаренко,

А. В. Дулов, С. Ю. Журавльов, В. Н. Карагодін, В. О. Коновалова, Е. О. Москвін, В. А. Овечкін, В. В. Трухачов та ін. Розгляду цього питання присвячена дисертація В. В. Семенова, однак з науково-технічним прогресом у державі постійно розвивається злочинність, з'являються нові способи, засоби приховування злочинів, які потребують системного наукового вивчення.

Метою статті є розгляд тактики викриття інсценування самогубства.

Інсценування самогубства – це один із способів приховування вбивства. Способом викриття цього інсценування слугує ретельний огляд місця події і трупа з точки зору способу вчинення нібито самогубства [2, с. 209].

На нашу думку, інсценування самогубства – це змішаний спосіб приховування вбивства, що полягає у створенні видимості події некримінального характеру з метою недопущення встановлення правоохоронними органами підстав для відкриття кримінального провадження.

Інсценуючи самогубство, суб'єкти прагнуть імітувати обстановку й сліди самоповішення, спричинення собі потерпілим колото-різаних, рубаних або вогнепальних поранень, умисного зістрибування з великої висоти, навмисного отруєння тощо [2, с. 379].

При виявленні трупа (що вказує на перший погляд на самогубство), насамперед, слід установити, чи не було здійснено інсценування самогубства. Це можливо завдяки ретельному огляду місця виявлення та безпосередньо тіла, на якому про інсценування вказуватимуть характерні ознаки.

Так, В. В. Семенов виділяє такі способи інсценування самогубства: 1) повішення; 2) із застосуванням вогнепальної зброї; 3) з використанням холодної зброї; 4) утоплення; 5) спалення; 6) отруєння; 7) падіння з висоти (вистрибування) [3, с. 7]. Розглянемо кожен з наведених способів.

Якщо самоповішення інсценоване через удавлення чи повішення, значну увагу під час огляду трупа слід приділити вивченню слідів на голові та шиї, а також дослідити трикутну борозну, петлю, матеріал зашморгу (мотузка, шнур). Іноді за виглядом петлі й способом в'язання вузлів можна зробити висновок не лише про те, що вони виконані сторонньою особою, а й сформувати уявлення про професійні навички злочинця. У цих випадках слід також звертати увагу на наявність слідів боротьби, спосіб і місце кріплення петлі, сліди потертостей, які можуть вказувати на те, що труп підтягувався сторонньою особою. Петлю з шиї і вузли на ній слід зберегти для подальшої експертизи [4, с. 24].

Коли жертву задушили й у подальшому повішали, інсценуючи самоповішення, слід звертати увагу на наявність характерних ознак, зокрема: 1) наявність на трупі слідів задушення руками (садна лінійної або півмісяцевої форми, округлих синців на шиї жертви від пальців душителя); 2) виявлення садна, синців довкола носа й рота жертви та інших слідів, що вказують на те, що смерть настала від перекриття дихальних отворів; 3) розташування трупних плям, крові, сукровиці та

інших виділень, що не відповідають позі трупа; 4) невідповідність між петлею і рельєфом странгуляційної борозни; 5) наявність на шії трупа замкнутої, горизонтально розташованої странгуляційної борозни; 6) негативне розташування волокон на петлі, виготовленій з мотузки, і опори; 7) наявність на опорі декількох поглиблень, що втиснули; 8) чисті руки потерпілого за наявності брудного матеріалу петлі; 9) відсутність необхідної відстані між підставкою для ніг і трупом; 10) відсутність бруду на взутті або ногах повішеного при тому, що навколишня поверхня покрита брудом; 11) давність написання передсмертної записки або її написання іншою особою з імітацією почерку потерпілого; 12) наявність слідів боротьби в приміщенні, на навколишніх предметах, трупі [5, с. 106].

У випадку інсценування самогубства із застосуванням вогнепальної зброї, слід звертати увагу на такі обставини, як можливість здійснення пострілу з виявленої біля трупа зброї, неможливість мимовільного пострілу, невідповідність слідів пострілу на трупі слідам, які мають бути при застосуванні зброї самогубцем, тощо [6, с. 142]. Так, викриття вбивства із застосуванням вогнепальної зброї, інсценованої під самогубство, сприяють такі обставини: 1) відсутність зброї на місці події або її наявність там, де вона при самогубстві не могла знаходитися; 2) відсутність на трупі ознак пострілу з близької відстані (кіптяви); 3) фізична неможливість загиблого заподіяти собі вогнепальне ушкодження в ту частину тіла, де воно виявлене; 4) установлення, що куля, виявлена в тілі трупа, стріляна не з того екземпляра зброї, яка знаходилася на місці події; 5) невідповідність положення зброї та пози трупа, що свідчить про те, що постріл зроблений іншою особою; 6) відсутність стріляної гільзи на місці події (використання патронів невідповідного калібру); 7) наявність двох пострілів, кожний з яких був смертельним, та ін. [7, с. 13].

Важливе значення в розслідуванні має огляд виявленої зброї, при якому слід детально вивчити зброю, зафіксувати обставини, що можуть свідчити про інсценування самогубства, а саме: а) наявність значної відстані між слідами пострілу і зброєю, що нібито перебувала в руці постраждалого; б) курок зброї стоїть на запобіжнику; в) у патроннику не автоматичної, не самозарядної зброї – цілий патрон, а характер поранення потерпілого унеможливорює самостійні активні дії після пострілу; г) у каналі ствола немає продуктів пострілу, але є мастило; д) дистанція пострілу й довжина зброї унеможливають здійснити постріл рукою загиблого за відсутності наявних поряд будь-яких допоміжних засобів для натискання на спусковий гачок (коли ноги загиблого взуті); е) невідповідність діаметра отвору на тілі й вхідного отвору на одязі калібру кулі або гільзи, виявлених на місці події; ж) куля, що витягнута з трупа, вистріляна не зі зброї, нібито використаної для самогубства; з) на руках загиблого немає продуктів пострілу [8, с. 219–220]. Визначити останні чотири обставини можливо з допомогою фахівців або експертів.

Інсценування самогубства, учиненого з допомогою застосування холодної зброї, також має певні особливості й характерні ознаки. Так, під час огляду місця події і трупа можуть бути виявлені ознаки,

що вказують на інсценування, зокрема: 1) наявність на руках загиблого порізів, що можуть бути слідами опору; 2) наявність будь-яких слідів, що свідчать про опір потерпілого; 3) наявність ушкоджень, яких, за їх локалізацією, потерпілий не міг завдати собі сам; 4) наявність двох ушкоджень, кожне з яких за висновком судово-медичного експерта є смертельним; 5) наявність на холодній зброї слідів пальців рук, що належать іншій особі; 6) відсутність на руках потерпілого бризок крові, які обов'язково мають бути у випадках нанесення собі самому ушкоджень холодною зброєю тощо [9, с. 148].

Як зазначає І. Ф. Герасимов, про інсценування можуть свідчити такі ознаки, що суперечать версії про самогубство, зокрема: а) наявність на березі водоймища слідів волочіння трупа або одягу, взуття загиблого; б) наявність на долонних поверхнях рук характерних для самооборони ран; в) виявлення на місці, з якого ймовірно сталося самовільне падіння людини з висоти у воду, слідів боротьби; г) глибина річки, озера в місці, що зазначено, виявляється незначною, а отже, загиблий міг легко виплисти; д) зовнішній огляд трупа свідчить про наявність ушкоджень (слідів удару, проникаючих поранень), що не могли утворитися при утопленні [2, с. 257]. Крім наведених ознак, під час проведення судово-медичної експертизи часто з'ясовують те, що потерпілий був викинутий у воду, будучи мертвим.

Трапляються випадки, коли інсценують самогубство нібито внаслідок необережного поводження з легкозаймистими матеріалами. При цьому важливим є висновок судово-медичного та інших експертів. Так, дослідженням може бути встановлено, що наявні травми від впливу вогню є посмертними, характер поранень не пов'язаний з пожежею, осередком пожежі є паливно-мастильні матеріали, розташовані в різних місцях приміщення тощо. Усі ці ознаки, що мають характер негативних обставин, указують на наявність інсценування і спростовують інші версії [9, с. 147].

При інсценуванні отруєння негативними обставинами можуть бути: 1) установлення причини смерті, яка не є наслідком дії на організм потерпілого значної кількості отруйної речовини; 2) неможливість настання смерті при певній дозі речовини, виявленої в потерпілого [3, с. 51].

Інколи вбивства інсценують шляхом створення видимості самогубства внаслідок падіння потерпілого з висоти. До ознак, що свідчать про обман, належать: 1) надмірно велика відстань між трупом і крайньою частиною об'єкта (наприклад, зовнішньою стіною житлового будинку), з якого нібито викинувся загиблий; 2) невідповідність версії про самогубство шляхом падіння з висоти характеру тілесних ушкоджень на трупі (наприклад, є тім'яні ушкодження на трупі, заподіяні внаслідок нанесення ударів тупими предметами, що відрізняються за своїми характеристиками від ушкоджень, зумовлених падінням з висоти); 3) наявність ознак сутички, боротьби в тому місці об'єкта, з якого нібито викинувся загиблий; 4) свідчення будь-яких осіб, що ставлять під сумнів версію про самогубство [6, с. 142].

Наведені ознаки можна виявити вже на початковому етапі розслідування, зокрема, під час проведення огляду місця події, призначення судово-медичної експертизи і пред'явлення трупа для

впізнання. Інші слідчі дії, такі як обшук, допити, призначення інших видів експертиз тощо проводяться на подальших етапах розслідування. Насамперед слід установити [4, с. 24; 10, с. 313–214]:

1) місце вчинення “самогубства”. Слід з’ясувати обстановку місця виявлення трупа з характером ушкоджень на ньому, станом одягу, позою, звертати увагу на мікросліди (болото, пил, волокна від одягу тощо), що надасть можливість у майбутньому виявити ознаки інсценування та встановити місце вбивства й особу злочинця. До таких слідів належать: чисте взуття на ногах у повішеного за наявності бруду навколо нього; наявність на трупі “самогубця” пошкоджень чи ран, які він сам не міг собі нанести; незбігання розміщення волокон мотузки та часток деревини на балці, через яку перекинута мотузка; відсутність підставки поряд з висячим у петлі трупом тощо;

2) зміни на місці події. Під час вивчення змін в обстановці місця події слід звертати увагу на ознаки, характерні для інсценування факту злочину чи знищення слідів. Такі дії можливі за наявності слідів, зокрема, лише самогубця та його дій, можливого вбивці та жертви і їх взаємодії, а також сторонніх осіб, не причетних до події злочину;

3) особу “самогубця”. Завдання вирішується шляхом огляду документів та особистих речей, а також шляхом фіксації заяв осіб, здатних упізнати потерпілого за ознаками зовнішності. Після встановлення особи потерпілого з’ясовують спосіб його життя і характер взаємин з родичами, колегами та знайомими. Важливе значення мають пояснення близьких та знайомих самогубця про його поведінку, наміри, зустрічі, інші контакти, що відбулися напередодні події, а також вивчення змісту записних та телефонних книжок, щоденників, листів тощо;

4) причину смерті та інші відомості шляхом застосування спеціальних знань. Попередні дані можна отримати від судового медика після зовнішнього огляду трупа, а остаточний висновок – на підставі результатів судово-медичної експертизи трупа та інших доказів;

5) час настання смерті. Установлюють, насамперед, за трупними явищами, що розвиваються з моменту смерті, залежно від температури й вологості повітря, атмосферних опадів та інших умов середовища. До них належать: зниження температури тіла; зміна стану слизових оболонок і шкіри; наявність або відсутність реакції зіниці на атропін або пілокарпін; відсутність скорочення м’язів у відповідь на подразнення електрострумом або ударом; розташування, колір і мінливість трупних плям; ступінь гнильних процесів тощо;

6) механізм дій злочинця, тобто встановити, як і чим, було заподіяно смерть, а також спосіб підготовки вбивства і його приховування. Вивчають усю сукупність слідів, що є доступною.

Після виявлення ознак (слідів), що вказують на інсценування самогубства, слід спрямувати подальший процес розслідування на пошук злочинця – вбивці. З цією метою встановлюють осіб, які перебували (могли перебувати) на місці вбивства або поблизу; у разі виявлення свідків проводять їх допит; з’ясовують мотив і мету вбивства; установлюють убивцю або його прикмети.

За наявності підозрюваного слід провести його допит, під час якого з'ясувати мету таких дій, їх суть і мотиви, тривалість, способи тощо. За наявності підстав вважати, що є матеріальні сліди таких дій – записки з погрозами, листи, записи в щоденнику, то вживають заходів для їх розшуку, можливо, проведення обшуків за місцем проживання або роботи підозрюваного. Мають бути встановлені факт і характер залежності потерпілого від підозрюваного, у чому ця залежність полягала і як виявилася, наскільки вона була реальною [11, с. 222].

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що розслідування інсценування самогубства потребує високого рівня кваліфікованості слідчого, насамперед, його обізнаності особливостей такого способу приховування злочинів. Злочинці нерідко допускають прорахунки, аналіз яких при формуванні версії про подію злочину або його механізм, дає змогу виявити обставини, що суперечать природному перебігу події злочину, і стають основою для висунення версій про інсценування. Аналітико-синтетична робота слідчого уможливорює відтворити обставини події, що сталася насправді, висунути версії про створення видимості самогубства, про місця можливого залишення злочинцями слідів, про їх особисті ознаки, а також про обставини, що передували інсценуванню самогубства. Головну роль у встановленні факту інсценування самогубства відіграє виявлення негативних обставин, тобто фактичних даних, що суперечать версії про самогубство. Найефективнішого результату з розкриття злочину можливо досягти при належній взаємодії слідчого з експертами, оскільки без застосування спеціальних знань виявити та довести інсценування неможливо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белкин Р. С. Равен самому себе / Р. С. Белкин, М. Я. Сегай. – К. : Лыбидь, 1991. – 144 с.
2. Криминалистика : [учеб. для вузов] / Герасимов И. Ф., Драпкин Я. Л., Ищенко Е. П. и др.; под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Высш. шк., 2000. – 672 с.
3. Семенов В. В. Методика розслідування вбивств, прихованих інсценуваннями : автореф. дис. на здобуття наук. степеня канд. юрид. наук. : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза” / В. В. Семенов. – Х., 2004. – 20 с.
4. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів : [наук.-практ. посіб.] / за ред. Н. І. Клименко. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 216 с.
5. Осмотр места происшествия : [практ. пособие] / под ред. А. И. Дворкина. – М. : Юристъ, 2001. – 336 с.
6. Образцов В. А. Криминалистическая психология : [учеб. пособие] / В. А. Образцов, С. Н. Богомолова. – М. : Юнити-Дана, Закон и право. – 2002. – 448 с.
7. Обухова С. С. Расследование неочевидных убийств / Обухова С. С. – Бузулук: БГИ, 2008. – 80 с.

8. Криміналістика : [учеб.] / под ред. Е. П. Ищенко. – М. : Юрист, 2000. – 751 с.
9. Настільна книга слідчого: [наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів] / Панов М. І., Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. та ін. – К. : Видав. дім "ІнЮре", 2003. – 720 с.
10. Криміналістика : [учеб.] / отв. ред. Н. П. Яблоков. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Юрист, 2001. – 718 с.
11. Белкин Р. С. Криміналістическая энциклопедия / Белкин Р. С. – [2-е изд. доп.]. – М. : Мегатрон XXI, 2000. – 334 с.